

WAARDEN, IDEOLOGIE, MACHT, ORDE, KENNIS EN VRIJHEID  
VOOR HERWAARDERING

Terugblik op de verkennende studie over  
'MENSBEELD, CULTUUR, KENNIS EN BESCHAVING'  
Beschrijving van de samenleving als evolutionair bestel  
van mensen en waarestromen in levende systemen  
op een nieuwe spirituele basis.

Arnhem, mei 2011



## VOORAF

De hieronder volgende terugblik op mijn studie ‘Mensbeeld, Cultuur, Kennis en Beschaving’ is enerzijds bedoeld als een beknopt overzicht en anderzijds als een gevorderde weergave van de voorstellingen en ideeën in dat rapport. Bijlage 1 bij deze samenvatting biedt een kort overzicht van de inhoud van de vier – onderling communicerende - verhaaldraden van het rapport en van de twee verhaaldraden die nog te spinnen en te twijnen zijn met de eerste vier. Zowel deze verkennende studie, als de hierna volgende samenvatting, hebben nog geen gedegen multidisciplinaire, wetenschappelijke basis. De hele studie is voorlopig slechts te beschouwen als een poging de verbanden te begrijpen tussen maatschappelijke waardeinstellingen en waarestromen, resulterende ideologieën, zich ontplooiend in machten en ordeningen van mensen en hun activiteiten in ‘waardestroomsystemen’: de levende organen van het lichaam van onze eigentijdse en toekomstige samenlevingen.

Waar leven mogelijk is, lijken authentieke spirituele en emotionele waarden en resulterende levenswaarden, in combinatie met - door voortschrijdend kennen en kunnen veranderende intellectuele waarden – te leiden tot herwaardering, herideologisering en machthervorming voor herordening en heroriëntatie van waarestromen in de samenleving. Richten van aandacht op waarestromen als kernconcept voor karakterisering van de stromen van meervoudige waardedragende producten en diensten door onze samenleving verlicht de evolutionaire bewegingen en eigenschappen van de betreffende maatschappelijke waardecreatieprocessen en -structuren. Zo kunnen inzichten gewonnen worden in de relaties tussen slagen en falen van onze maatschappelijke systemen en van de mensen in die systemen. Motivatie voor het verhelderen van die relaties komt voort uit kritische beschouwingen van de grote systeemcrises in onze samenlevingen. Denk aan onze politieke crises, milieucrisis, monetaire crises, energiecrisis, sociale en gezondheidscrises. Fascinerend voor mij is de zoektocht naar de culturele, sociale, techno-economische en techno-ecologische gronden voor die crises. Ik hoop zo de beelden op te kunnen sporen, van nieuwe paradigma's voor herordening en heroriëntatie van onze sociotechnische waarestroomsystemen: de levende organen van maatschappij en natuur. Naar analogie met biotopen kunnen we die sociotechnische organen beschouwen als sociotopen. De te beschouwen sociotopen en hun crises zijn echter zo ingewikkeld en turbulent, dat een alles omvattende en uitputtende analyse niet verwacht mag worden. Er is nog heel veel te doen! We staan waarschijnlijk pas aan het begin van de ontwikkeling en brede maatschappelijke ontplooiing van een intuïtief spiritueel paradigma voor herinrichting en heroriëntatie van onze samenleving, volgens een nieuwe duale ethiek voor ons doen en laten, op persoonlijk- en systeemniveau.

Met het geheel van zes verhaaldraden beoog ik - als basis voor het begrijpen en later misschien herwaarderen van onze systeemcrises - de samenhang te verkennen van een groot aantal concepten zoals hierboven al genoemd. Betekenis krijgt deze verkennende studie voor de transitie van de samenleving naar duurzame vrede pas, wanneer geschetste voorstellingen en ideeën door velen in onderwijs, onderzoek en praktijk verder worden uitgewerkt, onderbouwd en gevalideerd in de empirie van het dagelijks leven in de arena's van alle waarestroomsystemen van onze samenleving. Misschien leren mensen eens lopen op de golven van hun waarestromen, zonder erin te verdrinken.

Allen die tot nu toe hebben meegewerkt aan de realisatie van het rapport over de verkennende studie betuig ik mijn grote dank! Ik noem Paul van der Woerd, Elma van Beek Vlaanderen - Oldenzeel, Bas Gravendeel, Willem Verbaan, Rien Schoonhoven, Harm Rozie, Ruth Burer, David Jonkers en medewerkers. Zonder hun medewerking kom ik niet verder!



## 1. SAMENLEVING, LICHAAM, ORDE EN COMPLEXITEIT

Het lichaam van een samenleving kunnen we ons voorstellen als een geordende verzameling van levende organen met hun onderlinge waardestromen. Die organen zijn te beschouwen als holonen die stromen van waardedragende verdiensten leveren voor hun omgevingen en voor het eigen bestaan. Bestuderen van stromen van waardedragende verdiensten in samenlevingen van mensen toont de sterkten en zwakten van de procesmatige ordeningen van actoren en hun activiteiten in de leefruimten tussen orde en chaos.

Anders dan in biologische lichamen zijn de organen van een samenleving vaak zo intensief en complex verbonden met hun omgevingen, dat het niet goed mogelijk is om scherpe grenzen te tekenen tussen zulke maatschappelijke organen en hun omgevingen. In een moderne samenleving zijn die levende organen te beschouwen als complexe holonen. Dat wil zeggen, als min of meer functioneel geordende netwerken van tal van soorten actoren, zoals mensen, hun organisaties, hun technische systemen en hun natuurlijke voorzieningen, zoals bodem, oppervlaktewater en atmosfeer. Die geordende verzamelingen van technische en sociale actoren kunnen we aanduiden als sociotechnische systemen.

Naar analogie van het beeld van biotopen kunnen we spreken over sociotopen. John Holland – schrijver van het boek ‘Hidden Order’ over complexe systemen - spreekt dan over ‘complex adaptive systems’ (CAS). Binnen dergelijke sociotopen zien we actoren met elkaar verbonden in netwerken van verbindingen. Die verbindingen kunnen in tijd en ruimte constant en/of variabel van aard en intensiteit zijn. Voorbeelden van zulke sociotopen zijn de sociotechnische netwerken voor onze energievoorziening, drinkwatervoorziening, voedselvoorziening, huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs en veiligheidszorg; allemaal soorten van complexe systemen, teveel om op te noemen. Al die maatschappelijke systemen zijn intens met elkaar verbonden, bijvoorbeeld doordat hun waardestromprocessen worden gefaciliteerd en geordend:

- door gemeenschappelijk te gebruiken technische infrastructurele voorzieningen, zoals straten van steden, spoorwegen of kabelnetten,
- doordat bepaalde soorten of groepen van actoren in meerdere systemen tegelijk functioneren, of
- doordat systemen niet kunnen functioneren wanneer zij geen voeding en afname krijgen van producten en diensten van andere systemen.

Via die netwerkverbindingen leveren die actoren elkaar stromen van producten en diensten die tal van waardesoorten dragen. Die producten en diensten zijn te beschouwen als materiële en immateriële verdiensten.

Netwerkrelaties omvatten tal van communicatiestructuren en –processen, voor conversies, en overdrachten van waardedragende verdiensten. Zonder continue of repeterende aanvoer of afname ontstaan geen stromen van waarden. Kwalitatieve en kwantitatieve eigenschappen van waardestromen karakteriseren, globaal gesproken, de vitaliteit en duurzaamheid van levende (maatschappelijke) systemen. Het zijn juist die stromen van waarden die de gezondheid en duurzaamheid bepalen van de levende systemen en van de samenleving, waartoe die systemen behoren.

Een eenvoudige illustratieve schets van een netwerkvormig waardestromsysteem:

Akkerbouwers verbouwen en oogsten het graan. Molenaars malen het graan tot meel. De bakkers bakken met dat meel ons dagelijks brood. Vrachtrijders brengen graan naar de molenaars, meel naar de bakkers en warm brood naar de winkels. Winkeliers verkopen het brood aan hun klanten. Die klanten (consumenten) eten en genieten het brood. Zo wordt een netwerk zichtbaar, in de vorm van een procesmatig geordende keten van grond tot mond. Door die keten stromen monetair geprijsde en ongeprijsde waarden, zoals:

- economische waarden / voedingswaarden, economische doelmatigheid en productiviteit,
- sociale waarden zoals sociale cohesie, arbeid en sociale communicatie,
- cultuurwaarden zoals culturele identiteit, esthetische en ethische waarden,
- milieuwaarden, zoals ecologische duurzaamheid en natuurwaarden zoals biodiversiteit en bodemvruchtbaarheid.

Alle waardestromen worden gedragen door de producten en de diensten van de akkerbouwers, de molenaars, de bakkers, de winkeliers, de vrachtrijders en de consumenten.

Dit is een simpel voorbeeld van een goederen- en dienstenstroom in een zogenaamde ‘verticaal geordende, lineaire keten’. Iedere stap in de keten, van grond tot mond, voegt waarden toe aan de prestatie van de voorafgaande stap. Zo is iedere stap in de procesketen te beschouwen als een ‘veredelingsstap’. Per stap vindt ook prijsvorming plaats.

Prijsvormingsprocessen in ketens weerspiegelen cascades van schaarsten en voorraden in de context van vraag en aanbod. De prijsvorming stuurt de terugstroom van het ruilmiddel – meestal geld, soms ook ruilgoederen of diensten. Mechanismen voor prijsvorming in ketens bepalen de verdeling van kosten en baten voor geleverde verdiensten over de ketenspelers. Zo komen verticale ketens in beeld als drie-stromenlanden; dat wil zeggen combinaties van:

- stromen van waardedragende goederen en diensten,
- stromen van kennis en informatie over vraag en aanbod, en
- tegenstromen van ruilmiddelen.

Beschouwing van de samenhang van activiteiten binnen de processen van afzonderlijke stromen en tussen die stromen, toont het gedrag van de verticale keten als geordend organisme. Wanneer gelijksoortige actoren, zoals de akkerbouwers, de molenaars of de bakkers samenwerkingsverbanden vormen, zoals inkoop- of verkoopcombinaties noemt men dat horizontale ketens. Zo komt al iets in beeld van complexe levende waardestromsystemen als geordende netwerkorganismen; vlechtwerken van horizontale en verticale ketens. De efficiëntie, vitaliteit, responsiviteit en veerkracht van zulke levende sociotechnische organen hangt onder meer af van evenwicht tussen orde en vrijheid binnen het orgaan, van tal van kwaliteiten van de relaties tussen actoren en tussen dat orgaan en andere organen in het omgevende lichaam van de samenleving. Orde is nodig voor ankering, facilitering en effectiviteit van de processen voor het leveren van waardedragende verdiensten. Vrije leefruimte is nodig voor ademen, onder meer in de vorm van creativiteit en verandering.

## 2. KETENS / NETWERKEN EN WAARDESTROMEN

Ieder netwerksysteem omvat sociaalorganisatorische componenten, zoals bedrijven en overheidsinstellingen, NGO's, afzonderlijke personen zoals akkerbouwers en consumenten en technische structuren zoals wegen, productiefaciliteiten zoals graanmolens en bakkersovens, kabelnetten, leidingstraten, elektriciteitscentrales, drinkwaterzuiveringsinstallaties en korenmolens. Elk van die sociotechnische netwerksystemen faciliteert, realiseert en stuurt in- en -uitstromen van waardedragende goederen en diensten met, globaal gesproken, drie soorten processen:

- operationele productie-, utilisatie-, consumptie- en communicatieprocessen,
- facilitaire processen, en
- bestuurlijke processen.

Elk van deze processen heeft ordenende invloeden op de andere processen. Ordeningen kosten en genereren twee bijzondere soorten waarden:

- organisatiewaarden en kosten en
- ontwikkelingswaarden en veranderingskosten.

Spreeken we over stromen van waardedragende verdiensten van dergelijke procescombinaties dan hebben we het meestal over continue of minstens (periodiek) repeterende processen.

Stromen van waarden in geding zijn algemeen gesproken in te delen als stromen van overlevingswaarden en belevingswaarden. Overlevingswaarden dragen bij aan de welvaart, de vitaliteit en de continuïteit van een volk. Belevingswaarden dragen bij aan het welzijn, de responsiviteit en de veerkracht van een volk. Iets nader bekeken kunnen overlevingswaarden ecologische waarden en economische waarden omvatten. Belevingswaarden kunnen cultuurwaarden en sociale waarden omvatten. Geen enkele waardesubrubriek is echter strikt deterministisch. Zo kan identiteitsbeleving evengoed als sociale waarde of als cultuurwaarde worden beschouwd.

Het is van belang om vast te stellen dat elk maatschappelijk sociotechnisch systeem – gewild en ongewild - meerdere waardesoorten voortbrengt en benut. Elke orde die uitsluitend de creatie van één enkele waarde faciliteert of stimuleert frustreert de levende organen van de samenleving. Zo kan focussen van ons denken en doen op louter economische waarden, zoals voortdurende economische groei, leiden tot verlies van sociale of ecologische waarden. Zo komt de overgang in beeld van realisatie en beschouwing van businesscases naar (multi) valuecases. Die overgang omvat de overgang van economie naar meritonomie. Meten om te weten gaat dan over van econometrie naar meritometrie; het meten van monetair geprijsde en ongeprijsde waarden. Meetbaar maken van ongeprijsde waarden ten behoeve van waardeerbaar en stuurbaar maken van meervoudige waardestroomsystemen is van cruciaal belang voor het ontsnappen van onze samenleving en haar waardestroomsystemen uit de wurggreep van het enkelsporig economisch waarderen van prestaties van mensen en hun systemen.



### 3. ORDENINGEN EN MACHTEN

Die levende waardeestroomssystemen van onze samenleving zijn te beschouwen als moreel en functioneel geordende verzamelingen van actoren, met hun processen voor stromen van waardecreaties en -overdrachten. Ordeningen komen tot uiting in stelsels van codes en condities voor ontwikkeling en beheer van structuren en stromen. Condities kunnen materieel en immaterieel van aard zijn. De functionaliteiten van de bedoelde ordeningen staan in het teken van sociaaleconomische en natuurlijke/technische rationaliteiten. Morele ordeningen staan in het teken van irrationaliteiten zoals sociaal-culturele emotionaliteiten en spiritualiteiten. Onder spiritualiteiten kunnen we de ideeën van mensen verstaan over de zin van ons bestaan en de daarmee verbonden emotionaliteiten. De rationele en irrationele drijfveren voor de functionele en morele ordeningen van onze waardeestroomssystemen bepalen, in combinatie met tal van gegeven condities, de architectuur van die systemen. Die Drijfveren vormen samen de grondslagen voor hun inrichting en besturing. Definitie en implementatie van zowel functionele als morele ordeningen van onze maatschappelijke waardeestroomssystemen stelt ons voor tal van vragen terzake van de onderliggende waardeestelsels.

Rationaliteiten en irrationaliteiten van mensen en hun organisaties bepalen de stromen van overlevingswaarden en belevingswaarden, die uiteindelijk voortkomen uit onze voorstellingen van werkelijkheden om ons heen en uit onze persoonlijke en groepsideeën over ons zelf, over goed en kwaad en over maakbaarheid versus niet-maakbaarheid van de waardeestroomssystemen en hun waardeestromen in onze samenleving. Onze voorstellingen en ideeën over ons zelf en onze omgevingen bepalen immers ons willen en ons kunnen (vrij naar Schopenhauer). Zo wordt verband zichtbaar tussen persoonlijke en groepsbelevingen van waarden, resulterende ideologieën en de manifestaties daarvan in ordeningen van maatschappelijke structuren en processen. Instrumenten voor conversie en combinatie van waardebelevingen tot ideologieën en vervolgens voor de implementatie van ideologieën in de ordeningen van maatschappelijke systemen zijn de mechanismen voor uitoefening van ordenende machten. Ordening van actoren en processen in systeemverbanden vereist complexe combinaties van emergente en/of obediënte inzet van endogene en/of exogene machten. Zijn de ordenende machten van een waardeestroomstelsel endogeen, dan kunnen we spreken van een zelforganiserend of emergent systeem. Voor zover de ordeningen van een systeem ontstaan door de werking van exogene machten kunnen we het systeem obediënt noemen. Het gedrag van actoren binnen een systeem en het gedrag van systemen in het lichaam van een samenleving zal meestal onderhevig zijn aan een samenspel van tal van interne en externe machten. Naar gelang van de toename van complexiteit en volatiliteit van de combinaties van endogene en exogene machtwerkingen is het gedrag van actoren en systemen minder voorspelbaar en zodoende minder stuurbaar.

Uitoefening van macht kan centraal of decentraal georganiseerd zijn. Hoe sterker centraal en autoritair de uitoefening van macht geschiedt, hoe groter de risico's voor verlies van vrijheid en creativiteit. Hoe meer decentraal machtoefening wordt georganiseerd hoe groter de risico's zijn voor ineffectiviteiten door communicatiestoringen en informatieverlies.



#### 4. IDEOLOGIE EN MACHT

Onze voorstellingen en ideeën over ons zelf en over de werkelijkheden om ons heen leiden tot percepties van waarden. Percepties en combinaties van waarden leiden tot keuzes van doelen en uitvoeringsmechanismen voor ons doen en laten. Combinaties van doelen en uitvoeringsmechanismen kunnen we – volgens prof. Van Tongeren (mondeling college Radboud Universiteit) - onze ideologieën noemen. Implementaties van ideologieën in een samenleving kunnen uitoefening van macht vereisen voor het afdwingen van ordeningen en vormen van gedrag. Machten manifesteren zich dan in formulering en implementatie van rechten en plichten of meer generiek, de formulering en implementatie van codes en anticodes voor het gedrag van mensen en hun systemen. Tussen codes en anticodes vinden we in sociotechnische systemen de vrije ruimten voor keuzegedrag. De mate van vrijheid voor gedragskeuzes hangt onder meer af van de afzonderlijke bandbreedten van de codes en anticodes en van het evenwicht tussen de krachten, die de implementaties van die codes afdwingen. Bij toenemende asymmetrie tussen de afdwingende krachten voor werkingen van codes versus anticodes groeit het gevaar voor functionele en/of morele ontsporingen van het gedrag van mensen en/of hun systemen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de werking van codestelsels voor behartiging van private belangen versus de behartiging van collectieve belangen, voor regulering van kerkelijke machten versus politieke machten of voor facilitering van economische belangen versus vitalisering van sociale of milieubelangen. Asymmetrie tussen de werkingen van codes en anticodes dreigt vooral wanneer machthebbers en hun machtvollers verblind zijn door idolatrie; dat wil zeggen, door ongenueanceerde verheerlijking van enkelwaardige ideologieën. Denk aan het nationaal socialisme, het communisme, Maoïsme, het Stalinisme of ons huidige liberale kapitalisme en het planetair onmogelijke streven naar continue economische groei voor steeds meer rijkdom en comfort. Vooral wanneer vormen van materieel of immaterieel geweld in geding komen bij uitoefening van macht kunnen leven en creativiteit worden verstikt.

De gedragscodes, anticodes en de gedragskeuzes in de ruimten tussen codes en anticodes op individueel en systeemniveau worden uiteindelijk geïnspireerd en kunnen worden gevalideerd met inzet van – spiritueel geïnspireerde - metacodes voor deugdzaam en zingevend gedrag. Zulk zingevend gedrag draagt – volgens Charles Taylor in zijn boek ‘The Secular Age’ - uiteindelijk bij aan de realisatie van ketens van authentieke waarden, resulterende levenswaarden en volgende ethische waarden. Voorbeelden van authentieke waarden zijn identiteit, zinvolheid van het bestaan en recht op leven. Levenswaarden zijn bijvoorbeeld veiligheid, sociale cohesie, vrijheid, (sociale) gerechtigheid en duurzaamheid. Die levenswaarden vormen de kaders voor de keuze van ethische waarden, in de vorm van doelstellingen en uitvoeringsmechanismen voor de waardecreatieprocessen in onze waardestromingsystemen. De patronen van gedragscodes, anticodes, spirituele metacodes en natuurlijke condities voor gedrag op actor- en systeemniveaus, met hun onderliggende patronen van authentieke waarden, levenswaarden en ideologische waarden bepalen de grenzen, aard en complexiteit van het gedrag van actoren en hun systemen. Die complexiteit van gedrag en structuren van onze levende maatschappelijke systemen kan onze verwondering wekken over ‘de magie’ van hun gedrag (John Holland: ‘Hidden Order’). Het gedrag van sociale, technische en natuurlijke actoren bepaalt de kwantitatieve en kwalitatieve eigenschappen van de stromen van materiële en immateriële waardedragende verdiensten in de beddingen van waardestromingsystemen.

Implementatie van gedragscodes in het maatschappelijk leven vereist de inzet van sociotechnische en/of natuurlijke machtsfactoren. Machten kunnen respectievelijk politiek, cultureel, sociaal, economisch, technisch of natuurlijk van aard zijn, al naar gelang van de aard van de maatschappelijke arena's waarin die machten ontstaan en werken. Denk bijvoorbeeld aan maatschappelijke machten, inclusief de macht van geld, gewoonten en technische machten zoals de machten van onze communicatiesystemen, energiesystemen en transportsystemen en aan de machten van natuurkrachten/natuurwetten. Machten kunnen gedragen worden door mensen en door systemen. Denk bij de macht van systemen aan de macht van de staat, de machten van marktmechanismen en de macht van ons geld, kerkelijke machten en de macht van kennis en informatie. De magie van systemen wordt voelbaar, wanneer die systemen machten uitoefenen, die niet meer door afzonderlijke personen worden geleverd en beheerst. Juist dan kunnen de condities ontstaan voor moeilijk beheersbare interacties tussen systeemgedrag en individueel menselijk gedrag.

## 5. WERKING VAN MENSEN, SYSTEMEN EN HUN MACHTEN

Een oud spreekwoord zegt: ‘de gelegenheid maakt de dief’. Dan geldt echter ook: ‘maar de dief kraakt de kluis en rooft!’ Dan komen vragen op.

Hoe werken die structurerende en sturende machten van mensen en hun systemen? Welke bronnen voeden die machten en met welke mechanismen werken ze? Bestudering van de maatschappelijke systemen en hun endogene en exogene ordenende machten voor beantwoording van dergelijke vragen kan licht werpen op het mysterie van hun aard en historisch-padafhankelijke groei. Laten we nu eerst en vooral aandacht besteden aan de maatschappelijke machten, zoals sociale, economische en politieke machten. Daarbij merk ik nu vast op, dat wijzigingen van onze levende sociotechnische systemen vaak de herstructurering en heroriëntatie vereisen van de heersende machten; hun uitvoeringsmechanismen en hun bronnen.

Zo zal de macht van het monetaire systeem slechts veranderen wanneer de macht van het elitair persoonlijke of organisationele kapitaalbezit wordt vervangen of evenwichtig wordt gecompenseerd door de macht van de burger/consument. Ook het omgekeerde kan gebeuren. Veranderen de bronnen, dan veranderen de machten en vervolgens de betreffende systemen. Denk aan zulke veranderingsprocessen als technologisering, democratisering, liberalisering, privatisering, regionalisering of mondialisering. Bij zulke, vaak breed geschakeerde, veranderingsprocessen van maatschappelijke waardestromsystemen kunnen veelkleurige rolveranderingen van machten en machthebbers optreden, met ver reikende consequenties voor alle betrokken partijen in de samenleving. Iedere macht in een maatschappelijke context kent:

- mechanismen voor doelgerichte uitoefening,
- bronnen voor uitoefening van kracht,
- machtuitoefenende actoren – mensen, organisaties of technische systemen -.

Het is belangrijk voor het doorgronden van de werking van machten, de nauwe relaties te onderkennen tussen ons kennen en kunnen, onze lokale en globale waardeinstelsels, machten en ordeningen. De dynamiek van kennisvoorraden en waardeinstelsels zal, vaak met enige vertraging, de transitie bepalen van machten. De werking van macht is te beschouwen als de instrumentalisatie van ideologieën. Ideologieën zijn te beschouwen als expressies van waardeinstelsels in combinaties van gekozen doelstellingen voor het goede doen en gekozen uitvoeringsmechanismen voor de realisatie van die doelstellingen. Realisatie van machtsuitoefening gaat gepaard met vele vormen van geweldloze of gewelddadige onderwerping van machtvollers door machthebbers. Machtvollers zijn te verdelen in de tevreden, de onverschilligen, de onmachtigen of de gelovigen en vervolging vrezenden.

Denk aan de rijken en de armen. De armen vormen vaak in waardestromsystemen de maatschappelijke onderklassen die de tevreden middenstanders en rijken dienen. Zie hierover het boek ‘De Cultuur van Tevredenheid’ van John Kenneth Galbraith, 1992/1993. Zijn er geen machtvollers, dan zijn er ook geen machthebbers. Zijn het uiteindelijk altijd de machtvollers die de gradaties bepalen van de uitoefening van macht door machthebbers? In gedeeltelijk antwoord op die vraag kan minstens worden gesteld, dat de uitbreiding van machtsuitoefeningen in ruimte en tijd van zekere maatschappelijke arena’s ondermeer afhangt van het acceptatievermogen en het aanpassingsvermogen van de machtvollers enerzijds en

anderzijds van het communicatievermogen, de bronsterkten en actiekrachten van de machthebbers en van de effectiviteit van hun uitoefeningsmechanismen. Terloops teken ik hierbij aan, dat het groepsonderscheid tussen machthebbers en machtvollers bij machtwisselingen sterk kan vervagen. Daarbij zal vaak sprake zijn van exogeen geïnduceerde of emergent veranderende waardepatronen van dominante groepen.

## 6. GALBRAITH, DRIE MAAL DRIE

In zijn boek 'The Anatomy of Power' onderscheidt Galbraith (1983) drie vormen van totstandkoming en uitoefening van macht voor ordening en sturing van processen in een zeker maatschappelijk universum:

- de verdiende, disciplinerende of sanctionerende macht (uitoefening van macht door dreigen en toepassen van straffen of/en met vormen van deprivatie; dat wil zeggen, afsluiting van de toegang tot benodigde waarden),
- de compenserende macht (uitoefening van macht door compensatie van geleverde prestaties/waarden, beloningen of belastingen), en
- de conditionerende macht (uitoefening van macht door educatie en propagandistische conditionering van gedrag met expliciete of impliciete beïnvloeding van het gedrag van mensen of hun organisaties door communicatie/indoctrinatie van waardepatronen).

De historie van onze waardestroomsystemen toont, op systeemniveau en metaniveau, talrijke organisationele arrangementen voor vorming, uitoefening en validatie van machten. Denk aan de Trias Politica en aan de machten van marktmeesters, de machten van het georganiseerde 'groot kapitaal' en aan militaire machten.

Galbraith wijst erop, dat de uitoefening van macht in de praktijk meestal de gecombineerde inzet omvat van de drie genoemde basismechanismen; of het nu gaat om economische macht, klerikale macht of politieke macht. Verder wijst Galbraith erop, dat uitoefening van macht de toegang vereist tot machtsbronnen. Als bronnen van macht noemt Galbraith onder meer:

- persoonlijkheidskwaliteiten van mensen (charisma) en kwaliteiten van groepen (groeps culturen),
- bezit van materiële en immateriële kapitaalgoederen, waaronder vele vormen van kennis,
- organisatie van (sub)systemen en groepen.

De betekenis van deze machtsbronnen – en de mogelijkheden voor machtsuitoefening – hangen onder meer af van de beleving van normen en waarden bij machthebbers en machtvolgers, in de betreffende micro-, meso- en macro-universa van waardestroomsystemen. Bij welvaart neemt bijvoorbeeld de betekenis van asymmetrische bezitsverdeling als bron van compenserende macht af. Zo neemt ook bij toenemende spreiding van kennis de conditionerende macht van kerken en artsen af. De sanctionerende macht van overheden hangt onder meer af van de heersende culturele en sociale waardebelevingen van machthebbers en burgers/machtvolgers en van de expressie van die belevingen, in hun dialogen in het politieke en bestuurlijke bestel. De inzet van machtsbronnen voor machtsuitoefeningmechanismen is dus afhankelijk van de heersende ethiek; dat wil zeggen, de verzameling van normen en waarden die de keuzen van doelstellingen en operationele realisatieprocessen met hun respectievelijke uitoefeningen van machten bepaalt.



## 7. MACHTHEBBERS EN MACHTVOLGERS

De soms niet eens bewust door machthebbers en actieve en passieve machtvollers (onderworpenen) onderkende werking van machtsuitoefening is de beïnvloeding van onze voorstellingen en ideeën van ons zelf en van de werkelijkheden; de kennis- en informatiebasis voor ons willen en kunnen. Zo raken normen en waarden –soms bijna ongemerkt en moeilijk controleerbaar – op drift door de activiteiten van politici, profeten, geleerden en reclamemakers. Dat verandert vervolgens ons denken en doen. Voorbeelden daarvan, met werkingen op reusachtige schalen, is de invoering van marktwerking in traditioneel publieke arena's, zoals gezondheidszorg, openbaar vervoer of onderwijs. Effecten daarvan zijn overgangen of prioriteitsverschuivingen van doelstellingen en uitvoeringsmechanismen van de betreffende waardecreatieprocessen, van collectieve belangen naar private belangen. De belanghebbende burger wordt dan klant, soms zonder (politiek) vertegenwoordigende macht en zonder toereikende informatie en praktische mogelijkheden voor keuzes. Wanneer het aanbod van collectieve waarden wordt geprivatiseerd onder competitieve marktcondities, terwijl de zogenaamde klant in de praktijk geen of slechts zeer beperkte mogelijkheden heeft voor keuze uit aanbieders en producten, neemt de kans toe voor erosie van burgerrechten en burgerlijke verantwoordelijkheden. Denk aan de keuze van school of ziekenhuis, waar vaak slechts de geografische nabijheid van de voorziening keuzebepalend is. Zo kan het streven naar kostenreductie en kwaliteitsverbetering van het aanbod van collectieve waarden door concurrentiegedreven productiviteitsverbetering leiden tot verlies van verantwoordelijkheden voor zingeving bij overheden en collectieve sectoren, zoals bijvoorbeeld onderwijsinstellingen, gezondheidszorg en sociale zorg.

Herideologisering, herbronning en herinrichting van machtsuitoefening bij privatisering van collectieve verantwoordelijkheden kan leiden tot verlies van het aanbod van collectieve waarden. Voorbeelden hiervan in Nederland zijn vrijwel dagelijks in het nieuws. Instellingen voor hoger onderwijs presteren nogal eens ondermaats en soms zelfs op het randje van frauduleus, terwijl hun bestuurders vaak obsceen hoge salarissen toucheren. Er zijn problemen bij woningcorporaties, maar onder degenen die riant worden betaald om deze problemen te voorkomen en tegen te gaan, zijn er te veel die hun positie misbruiken voor zelfverrijking. En zo ongeveer het enige dat verbetert in het openbaar vervoer is de salariëring van de hoogste managers. In de context van de financiële dienstverlening treden talrijke ontsporingen op ten bate van managers en aandeelhouders en ten koste van spaarders en leners. Over deze en andere cruciale sectoren van onze samenleving hangt de zware slagschaduw van doorgeslagen en halfslachtige, openlijke en verkapte privatiseringen, die de (laatste) stoot hebben gegeven tot een 'bedrijfsmatige' aanpak van de dienstverlening. Het belang van de ontvangers en gebruikers van deze diensten wordt ondergeschikt gemaakt aan het 'bedrijfsbelang', het belang van aandeelhouders en managers. De jacht op economische groei in de context van een eindige planeet, met alle uitputting van grondstofvoorraden, vervuiling van het natuurlijke milieu en reductie van de biodiversiteit, gaat nog steeds met grote snelheid door. Groeit complexiteit en mastodontisme van ondernemingen en hun systemen, dan woekert hun machtsontwikkeling steeds verder, met alle gevolgen van dien in termen van depersonificatie en dehumanisering van hun machtsuitoefening. De politiek kijkt zo goed als machteloos toe en ziet zich nauwelijks in staat om de verantwoordelijken effectief ter verantwoording te roepen en tot gedragsverandering te leiden.

Elk mechanisme voor machtsuitoefening resulteert in (her)verdeling van beschikbare waarden en kan in tal van gradaties worden geïmplementeerd, binnen de meso-universa van systemen en in de macro-universa van de omgevingen van die systemen. We kunnen:

- binnen de meso-universa van systemen spreken over hun intern ordenende macht, en
- in de macro-universa van systemen spreken over hun externe (omgevings)ordenende macht.

Ethiek omvat beantwoording van vragen naar het waartoe en het hoe van ‘beter doen’. Antwoorden op dergelijke vragen leiden tot formulering van doelstellingen voor de realisatie van waarestromen en tot de keuzen van uitvoeringsmechanismen voor waardecreatieprocessen. Implementatie van die mechanismen vereist ordening van structuren en processen. Voor dergelijke ordeningen is de inzet vereist van ordenende machten. Uitoefening van macht is dus instrumenteel voor implementaties van de heersende ethiek van machthebbers en machtvollers. De wederkerige relaties tussen ethiek en macht bepalen in zekere mate de dynamiek van elk maatschappelijk waarestroomsysteem. Daarbij speelt de relatie een rol tussen macht en de expressies daarvan in het stelsel van formele en informele instituties, dat de handel en wandel van mensen, hun organisaties en systemen kanaliseert, ordent en stuwt. Ook de relaties tussen machten en instituties zijn wederkerig. Machthebbers scheppen instituties. Instituties verschaffen machthebbers hun machten.

De realiseerbare invloed van exogene machtsuitoefening op de interne systeemhuishoudingen en de invloed van endogene machtsuitoefening van systemen op ordeningen en sturing van processen in hun omgevingen worden onder meer bepaald door systeemmembranen zoals de communicatieprocedures, loketten en formulierstromen van banken en overheidsinstellingen. Die membranen bepalen:

- in combinatie met de gevoeligheid van systemen voor exogene macht het totale beeld van de interne macht, en
- in combinatie met de gevoeligheid van omgevingen van een systeem voor machtsuitoefening door dat systeem het totale beeld van de externe macht van dat systeem.

Zijn de membranen om het mesonuniversum van een systeem niet transparant voor exogene uitoefeningen van macht op dat systeem of is de endogene intern ordenende macht van systemen zeer sterk, dan is het systeemgedrag voor de omgeving niet, of slechts in beperkte mate, beïnvloedbaar. Denk hierbij aan de meso-universa van totalitaire bureaucratieën, streng dogmatisch geïnspireerde kerkgenootschappen, geheime militaire of ondergrondse terroristische organisaties. Denk ook aan de organisationele macht van grote multinationale ondernemingen, zoals internationale banken en energiebedrijven, opererend in de context van oligopolies. Hoe meer een systeem voor de omgeving ervan een black-box-karakter heeft, hoe eerder kansen ontstaan voor compassieloos mastodontisme (sociale verblindings, machtshonger, kritiekloze zelfverheerlijking en egocentrisme) van dat systeem, tot schade van de maatschappelijke en/of de natuurlijke omgeving. Bob Goudzwaard toont in zijn boek ‘Wegen van hoop in tijden van crises’ een boeiend beeld van de magie en sluipende ontwikkelingen van reusachtige machten, zoals de macht van financiële markten, waar hij schrijft:

‘De afhankelijkheidsverhoudingen zijn dus in feite omgekeerd. De reële wereldeconomieën zijn voor een groot deel afhankelijk geworden van de financiële

markten en niet andersom. Deze markten beslissen of de munt van een land in waarde stijgt of daalt, en zij bepalen welke ondernemingen en landen kapitaalhelp ontvangen en welke niet. Voor de meeste van deze markten is maximale winst op korte termijn de beslissende factor. Daarom is een aantal landen tegenwoordig oprecht bezorgd, zo niet bang, als het erom gaat wat speculatief wereldwijd kapitaal en de financiële markten hun economie kunnen aandoen. Wereldwijd werkend kapitaal kan een land zowat van de ene dag op de andere verlaten en de vrees daarvoor wordt ook wel het nieuwe Big Brother-syndroom genoemd.’

Hoe laat zich deze verandering of omkering van de macht verklaren? Waarom hebben vele naties zich zo afhankelijk gemaakt van de wereldwijde financiële markten, zodanig dat regeringen tegenwoordig zelfs hun belastingen op kapitaal verlagen – en hun economie gebukt doen gaan onder enorme uitgavenbeperkingen, om maar aanvaardbaar te blijven in de ogen van deze altijd waakzame, uit de hoogte op ons toezijnde Grote Broer?

George Soros, een befaamd kenner van financiële markten en voormalig topspeculant, schreef in zijn boek over de wereldwijde crisis van het hedendaagse kapitalisme:

‘Financieel kapitaal geniet een bevoorrechte positie, en dat terwijl financiële markten inherent instabiel zijn.’ Het lijkt er op dat de instrumenten zelf de plaats van de kapitein hebben ingenomen en grotendeels ook zelf de richting van het schip van de wereldeconomie bepalen. Maar het zijn nu reeds uiterst grillige, onevenwichtige en onbetrouwbare stuurlieders gebleken. Ze dragen er niet alleen toe bij dat de toekomstige koers van de wereldeconomie in de realiteit steeds slechter zichtbaar is. Ze kunnen het schip ook op de klippen laten lopen.’



## 8. COMBINATIES VAN BRONNEN EN MECHANISMEN

Zoals de basismechanismen voor uitoefening van macht meestal in combinatie met elkaar worden ingezet, zo is aannemelijk, dat de drie machtsbronnen meestal ook in combinatie met elkaar functioneren, voor het voeden van de respectievelijke basismechanismen voor machtsuitoefening. Hoewel Galbraith betoogt dat:

- persoonlijkheid vooral de conditionerende macht voedt,
- bezit vooral de compenserende macht faciliteert,
- organisatie vooral de disciplinerende of verdienende macht implementeert,

lijkt het wenselijk ervan uit te gaan dat, op het niveau van maatschappelijke waardestromingsystemen, een ‘drie maal drie interne weegmatrix’, (een tabel van negen weegfactoren) de respectievelijke bijdragen bepaalt van de drie soorten van beschikbare machtsbronnen aan elk van de drie mechanismen voor uitoefening van de interne macht. Die interne weegmatrix bepaalt, afhankelijk van de situationele systeemcondities:

- het individueel menselijk gedrag binnen de micro-universa van instellingen binnen het systeem,
- het gedrag van die instellingen in het meso-universum van het systeem, en zo
- het systeemgedrag in het macro-universum ervan.

Talrijke historisch bepaalde en actuele interne en externe systeemcondities bepalen, in dit sterk vereenvoudigde model voor de werking van machtsbronnen in de uitoefening van macht, de weegfactoren van de geschetste interne weegmatrix. Zo kunnen we voor de externe macht van een systeem – de macht op de omgeving ervan – ook een drie maal drie weegmatrix aannemen voor modellering van de externe machtwerving van een systeem.

Effecten van interne c.q. externe machtsuitoefening worden in de situatie van een zeker waardestromingssysteem mede bepaald door allerlei interne c.q. externe culturele, sociale, economische, technische en natuurlijke krachten en condities voor de creatieprocessen in dat systeem en de communicatieprocessen tussen het systeem en de omgeving ervan. Per waardestromingssysteem kunnen die stimulerende of inhiberende condities voor uitoefening van macht endogeen of exogeen, langs lange historische paden of ten gevolge van actuele stimuli ontwikkeld zijn. Veranderen de interne of externe systeemcondities, dan veranderen ook de uitwerking op het systeemgedrag van de interne en externe weegmatrices en de manifestaties daarvan in de formele en informele instituties in het meso- en macro-universum. Rechtvaardigheid en duurzaamheid van het institutioneel bestel in een zeker universum worden bepaald door de mate waarin ideologisch geïnspireerde evenwichten tussen conflicterende belangen kunnen worden gehandhaafd.



## 9. MACHTEN EN TEGENMACHTEN

Bij het uitoefenen en het ondergaan van macht ontstaan vaak spanningsvelden tussen verschillende belangengroepen van actoren binnen systemen (zoals werkgevers en werknemers binnen een onderneming of bedrijfstak) of tussen actoren van verschillende systemen (zoals producenten en consumenten). Die spanningen worden gekarakteriseerd door de krachtlijnen, van overheersing naar onderwerping, tussen machthebbers en machtvollers. Naar gelang van de beleving van asymmetrie in de verdeling van machtsbronnen en uitoefeningsmogelijkheden, over de respectievelijke populaties van machthebbers en machtvollers, kunnen in de loop van de tijd de spanningen toenemen. Zo kunnen evolutionaire of revolutionaire bewegingen voor herverdeling of egalisaties van machten en tegenmachten op gang komen, vooral wanneer geen harmonie wordt bereikt tussen conflicterende belangen of wanneer veranderingen van patronen van belangen optreden, bijvoorbeeld als gevolg van verschuivende percepties van waarden.

Naar gelang de organisationele macht van maatschappelijke actoren of multi-actor-systemen toeneemt door groei van hun omvang en/of interne discipline, kan hun transparantie afnemen. In de meso- of micro-universa van zulke organisaties of systemen neemt dan de transmurale solidariteit met partijen daarbuiten gemakkelijk af. Dan verdampt bijvoorbeeld bij grote bedrijven of bureaucratische overheden de verbinding en het evenwicht tussen behartiging van klantwaarden en aandeelhouderswaarden en respectievelijk tussen bestuurders, managers, werknemers en burgers. Dan kan ook de transparantie en gevoeligheid voor publieke controle (ter bescherming van collectieve belangen en vrijheden) afnemen.

De organisatie als bron van macht bezit volgens Galbraith nog drie andere karakteristieke eigenschappen:

- De bimodale symmetrie; onderwerping van partijen buiten de organisatie aan haar doelstellingen is afhankelijk van de interne onderwerping/discipline/solidariteit.
- De macht van een organisatie in haar omgeving is afhankelijk van haar toegang tot bronnen van macht en tot de drie basismechanismen voor uitoefening van macht.
- Wanneer een organisatie voor meerdere doeleinden onderwerping van externe partijen moet realiseren – zoals bij politieke partijen – neemt de realiseerbare gradatie van onderwerping per doelstelling af, tenzij de organisatie het karakter heeft van een staat met een compleet rechtssysteem (de Trias Politica) voor machtsuitoefening.

Feitelijk behoeft elk arrangement voor uitoefening van macht ethische toetsing ter voorkoming van schadelijke werkingen van machtsasymmetrie. Die ethische toetsing vereist idealiter de gewetensvolle inzet van combinaties van ethiek en contra-ethiek; dat wil zeggen, codes en anticodes voor gedrag. Elke duale ethiek verkleint de risico's voor onderwerping aan sluipende of manifeste eenzijdige conditionerende machtsuitoefening. De duale ethiek van het 'intuïtief spiritueel' geïnspireerde pragmatische solidarisme, zoals beschreven in mijn verkennende studie, illustreert de betekenis van combinaties van ethiek en contra-ethiek voor preventie van verkokering en verblinding van machten, met alle kansen voor verlies van keuzevrijheden voor mensen. Realisatie van het pragmatisch solidarisme vereist namelijk voortdurend afwegen van de pragmatiek van het eigenbelang tegen de solidariteit met het belang van anderen. Nu nog iets nauwkeuriger geformuleerd.

Pragmatisme staat voor deelzaam hebben; dat is begrenzing van het eigen hebben, met het oog op de noden van de ander. Solidarisme staat voor deelzaam zijn; dat is het dienen van de ander, met het oog op het eigen overleven. Deugdzaam leven vereist voortdurend afwegen van belangen voor combineren van deelzaam hebben met deelzaam zijn. Ontplooiën van de duale ethiek van het pragmatisch solidarisme vereist feitelijk introspectief gewetensonderzoek op individueel en groepsniveau, per waardeinstroomstelsel. Doel van dat onderzoek is voortdurende kritische confrontatie van ethiek en praktijk voor validatie en sturing van gedrag.

Uit bewuste ontmoetingen van het ‘zelf’ met het ‘niet-zelf’ – het eigene met het andere – kan de spirituele basis groeien voor de praktische implementatie van de duale ethische codes en anticodes voor persoonlijk en groepsgegedrag. Wie niet de principes van pragmatisme en solidarisme evenwichtig kan combineren, kan niet authentiek leven; dat wil zeggen, leven vanuit de spirituele metacodes voor de eigen gewetensvolle beleving en verwachting van de zin van het bestaan. Bewust beleven van die authentieke waarden en resulterende belevingswaarden biedt een vruchtbare bodem voor humane uitoefening van macht; dat wil zeggen, voor voortdurend per systeem herijken van machtsbronnen en van de Galbraith matrices voor de inzet van die bronnen en mechanismen voor uitoefening van macht. Uit de verkennende studie volgt min of meer tentatief de conclusie, dat brede maatschappelijke internalisatie van de geschetste cultuur van het spiritueel geïnspireerde pragmatische solidarisme, voor de revitalisering van onze beschaving, de ontplooiing vraagt van een nieuw mensbeeld. Dat mensbeeld wordt gedragen door vier harmonisch ontwikkelde dimensies van menselijke intelligentie; dat wil zeggen, de spirituele, emotionele, intellectuele en fysieke intelligenties. Ontwikkeling van dat nieuwe mensbeeld biedt een neurofilosofische uitdaging voor vernieuwing van onderwijs, wetenschappelijk onderzoek en publieke media. Brede maatschappelijke internalisatie van dat mensbeeld in onze cultuur is essentieel voor stimuleren van het intellectuele debat en voor respiritualisering van onze seculiere tijd. Op het niveau van onze dominante waardeinstroomsystemen voeren van constructief debat over het hoe nu verder - vanuit een gewetensvolle, intuïtief spiritueel geïnspireerde levensvisie - vereist een cultuur en beschaving revitaliserende houding van mensen en hun maatschappelijke systemen. Die visie en levenshouding is van groot belang voor het valideren, en heroriënteren van onze waardeinstelsels en waardeinstromen.

Veel complexer worden de werkingen van de Galbraith matrices en de institutionele manifestaties daarvan, wanneer het gaat om herijken van machtsopbouw en implementatie van een uitgebreid maatschappelijk multi-actor-systeem, zoals een urbane of rurale samenleving, het industriële kapitalisme, het nationale sociaal economische systeem, de woningmarkt of het onderwijsbestel en de arbeidsmarkt. Hoe groter de complexiteit en maatschappelijke omvang van een systeemuniversum is, hoe meer de ordenende macht van de organisatie telt en hoe minder de factor bezit weegt bij onderwerpingmechanismen. Verder is aandacht gewenst voor de dialectische werking van macht. Iedere macht draagt de potentie in zich tegenmacht op te roepen. Tal van maatschappelijke condities – waaronder de verhoudingen tussen de behoeften aan macht van machthebbers en de behoeften van machtvollers aan de ordenende werking van macht - bepalen dan de bereikbaarheid van evenwicht tussen macht en tegenmacht; dat wil zeggen, de bereikbaarheid van immanente (binnen het systeem) en transcendente (systeemoverstijgende) vrede. Bereiken van duurzame vrede vereist duurzaam evenwicht tussen machten en tegenmachten. Zo wordt ook de betekenis zichtbaar van voortdurende dialoog tussen burgers en bestuurders voor behoorlijk bestuur en behoorlijke politiek. Het concept ‘behoorlijk’ omvat afstemming en evenwicht

tussen behartigingen van ideologieën en contra-ideologieën; dat wil in de praktijk zeggen, evenwicht tussen codes en anticodes voor vrijheid in verantwoordelijkheid.

In de context van maatschappelijke werkelijkheden komen machten alleen tot bloei wanneer er voldoende tevreden massa's zijn. Zwellen ideologische tegenstromen in die massa's aan, dan wankelen en vallen uiteindelijk de oude machten om, vaak pas na bloedige strijd, om plaats te maken voor nieuwe machten. Daarbij kan het gaan om drastische veranderingen in de beleving van de zin van het bestaan en resulterende ideologieën. Denk bijvoorbeeld aan de grote transities van Zuid-Afrika en Oost-Europa in de twintigste eeuw en die van enkele Arabische staten in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw.

De historie van onze Westerse waardeestroomsystemen, zoals klerikale en politieke systemen, lijkt te bevestigen, dat hun organisationele interne en externe macht meer gevoelig is voor conditionerende tegenmacht naar gelang ideeën en voorstellingen van machthebbers en machtvollers, ten aanzien van interne en externe werkelijkheden, meer van die werkelijkheden afwijken. Dan groeien de kansen voor bevrijdende invloeden van de persoonlijke macht van charismatische leiders, profeten, geleerden en revolutionaire vechtersbazen. Denk aan de historie van de afbrokkelende koloniale macht van het Nederlands-Indische gouvernement versus de opkomst van de macht van de Indonesische Republiek onder leiding van Soekarno. Denk aan de geschiedenissen van Gandhi en Mandela en de politieke en de sociaal-culturele omwentelingen, die zij wisten te bewerkstelligen. Belangwekkend is, dat Gandhi en Martin Luther King laten zien dat asymmetrieën in bezit van machtsbronnen zoals militaire organisaties of asymmetrie in machtsuitoefening zoals geweldloosheid versus geweld uiteindelijk tot overwinningen kan leiden.



## 10. IDEOLOGISCHE TRANSITIES EN VERANDERENDE MACHTEN

Goudzwaard toont op grond van historische analyses van ideologische transitieprocessen aan, dat er een zeker golfpatroon van zes fasen te herkennen is bij grote ideologisch gedreven veranderingen van macht en maatschappelijke ordeningen.

- De conceptiefase waarin groepen van mensen tot het idee komen dat er nieuwe begrippen en waarden moeten worden ingevoerd als alternatieve doelstellingen voor anders en beter doen.
- De realisatiefase waarbij de nieuwe ideologie – al of niet met geweld - in werkelijkheid wordt omgezet.
- De reconstructiefase waarbij de nieuwe normen en waarden hun validiteit moeten bewijzen zodat de nieuwe samenleving tot helder aanschijn komt. Pas dan kunnen de nieuwe instrumenten tot effectieve werking komen.
- De dominantiefase waarin de aanhangers van de ingevoerde ideologie de instrumenten voor de realisatie daarvan een zekere autonomie moeten toekennen, zodat de instrumenten de ideologen gaan regeren; alle mensen moeten dan de opgelegde plannen volgen en uitvoeren.
- De fase van de terreur treedt in wanneer de doelen van de ingevoerde ideologie niet bereikt worden terwijl de macht van de instrumenten verder raast als een demonie die welvaart en welzijn vernietigt.
- De fase van verval en ontbinding waarbij de terreur haar eigen tegenkrachten oproept.

Alles bij elkaar genomen doorloopt de machtswerking van een volledig ontwikkelde enkelsporige ideologie dus kennelijk zes afzonderlijke ontwikkelingsstadia: conceptie, verwerkelijking, reconstructie, dominantie, terreur en ontbinding. Dergelijke ideologische transitie van machtsmechanismen lijken uiteindelijk te worden aangedreven door zekere vormen van veranderend weten en kunnen in collectief bewustzijn vanuit massale belevingen van authentieke spirituele en emotionele waarden en de resulterende levenswaarden, zoals sociale cohesie, vrijheid, gelijkheid, (sociale) rechtvaardigheid en duurzaamheid, in combinatie met kennis- en technologie gedreven evoluerende intellectuele waarden. Zo brengt Goudzwaard de evolutionaire golfbewegingen in beeld van maatschappelijke waardestromen. Waar leven mogelijk is, lijken authentieke spirituele en emotionele waarden en resulterende levenswaarden, in combinatie met - door voortschrijdend kennen en kunnen gedreven veranderende intellectuele waarden – te leiden tot herwaardering, herideologisering en hervorming van machten voor herordening en heroriëntatie van waardestromen in de samenleving. Dergelijke golfpatronen van waardestromen en waardestromen kunnen gepaard gaan met opkomst, bloei en ondergang van bevrijdingsbewegingen.

Wanneer organisationele macht geconfronteerd wordt met organisationele tegenmacht, zoals staatsmacht versus klerikale macht, democratische macht versus militaire macht of staatsmacht versus de macht van het privaat grootkapitaal, kunnen bevrijdende ideologieën, met inzet van beschikbare machtsbronnen, doorwerken in de mechanismen voor machtsuitoefening. Dan kunnen vorsten zich bevrijden van de macht van pausen. Dan ontstaat ruimte voor vrijheid van godsdienst en democratie; de macht van de enkeling versus de macht van het groepsgetal. In ieder geval lijkt hier de opmerking gerechtvaardigd, dat de combinatie van menselijk slagen of falen en systeemslagen of -falen onder meer bepaald wordt door:

- de waardestructuren van de interne en externe Galbraith-matrices per systeem,
- de systeeminterne en systeemexterne bronsterkten en uitoefeningsmogelijkheden,
- de eigenschappen van het interne en externe institutionele bestel waarin die weegmatrices zich manifesteren, onder meer in termen van de afdwingbaarheid van instituties,
- historische en actuele ontwikkelingen van de ideologische grondslagen voor machtsuitoefening en zingeving,
- de concrete procescondities, waaronder het kennen en kunnen, in het meso- en macro-universum van het systeem, en
- de relaties tussen systeemeigenschappen zoals contingentiefactoren en systeemprestatie-eisen.

Uit het bovenstaande mag minstens worden geconcludeerd, dat de structuren en processen voor uitoefening van machten van groot belang zijn voor betekenis en dynamiek van de ideologische grondslagen voor de ordening van structuren en processen, in en rond waardestromsystemen. Verder zijn ethische veranderingen van groot belang voor inhoudelijke oriëntaties en gradaties van machtsuitoefening. Veranderingen van de verhoudingen tussen maatschappelijke machten, technische machten en/of natuurlijke machten kunnen leiden tot drastische transitie van onze waardestromsystemen.

Denk hierbij maar aan de invloed van ontwikkelingen in cyberspace op wereldhandel en industrie en aan de invloed van klimaatveranderingen op regionale welvaart en veiligheid. Preventie en bestrijding van combinaties van systeemfalen en menselijk falen voor het voorkomen of overwinnen van systeemcrises vereist zorgvuldige analyses van ideologische transitie en de doorwerking daarvan in veranderingen van machtsmechanismen en van de mogelijkheden en beperkingen voor hun transitie. Elke verandering van ideologieën, ordeningen en machten vereist zoeken naar evenwichten tussen vrijheid en gebondenheid, in de ruimten tussen chaos en orde.

Lout Jonkers.

## **BIJLAGE 1**

### **OVERZICHT VAN DE HELE STUDIE IN UITVOERING**

In mijn verkennende studie schets ik langs enkele korte verhaaldraden een beeld van onze maatschappelijke waarestroomsystemen, van aspecten van hun crises en van wegen voor het overwinnen daarvan. Hoewel deze draden vele vezels met elkaar delen, hebben ze elk hun eigen betekenissen, hun eigen begin en einde.

- Langs de blauwe draad belicht ik enkele aspecten van structuren en processen van onze maatschappelijke levende systemen, voor creatie en conversie, distributie, exploitatie of consumptie en recyclisatie van stromen en tegenstromen van verdiensten, met cultuurwaarden, sociale waarden, economische waarden en milieuwaarden.
- Langs de gele draad belicht ik aspecten van samenhang en wederzijdse wisselwerkingen van systeemfalen en menselijk falen.
- De rode draad biedt zicht op nieuwe wegen voor overwinnen van dat gecombineerde falen van mensen en hun systemen, door hun gedrag te wegen en te doen wortelen in een nieuwe ‘intuïtief spiritueel geïnspireerde’ ideologische ruimte; de belevingsruimte van het ‘pragmatisch solidarisme’.
- De witte draad brengt de gedachtebeelden van de blauwe, de gele en de rode draden samen in een nieuw mensbeeld, als onmisbaar instrument voor emergente (zelforganiserende) realisatie van de gewenste systeemtransities.
- De nog te spinnen zilveren draad van mijn verhaal gaat over herbronnen, heroriënteren en herinrichten van onze systemen voor visievorming, kenniswinning en kennisoverdracht voor ontwikkeling en brede maatschappelijke ontplooiing van het beoogde nieuwe vier dimensionale mensbeeld. Dit deel heeft een neurofilosofische basis.
- Getwijnd met deze draden van mijn verhaal is de gouden draad van het verhaal over onze nativistisch verworven, en hermeneutisch gegroeide, identiteiten, op individueel en groepsniveaus.

Spinnen van de zilveren draad en de gouden draad en het twijnen daarvan met de andere draden behoeft nog veel nadere studie en werk. De evolutie van onze authentieke identiteitsbeleving in de richting van de utopie van de ‘supra humanitas’ in een duurzaam vitale wereld wortelt in het mysterie van ons bestaan, als collectief bewustzijn van mensheid, planeet en kosmos.





